

VPRAŠANJA O PREVAJANJU V LITERARNI VEDI

Tradicionalne obravnave prevajanja v primerjalni literarni zgodovini ali v samostojni prevajalski kritiki zajemajo le posamezne vidike te problematike. Moderna lingvistična prevajalska veda se ukvarja s temelji prevajanja nasploh in zanemarja razlike med njegovimi zvrstmi, zato ne more ustrezno obravnavati literarnega prevoda. Njegove specifične umetnostne značilnosti sodijo v posebno teorijo literarnega prevajanja, ki se kot del literarne teorije povezuje z nekaterimi temeljnimi teoretičnimi koncepti sodobne literarne vede.

The traditional treatment of translation in comparative literary history or in independent critical evaluations of particular translations covers only certain aspects of the issues. Modern linguistic theory of translation deals only with the fundamentals of translation in general but leaves out of account the differences between individual specifics of works translated and hence cannot adequately deal with a literary translation. The specific features of translating a work of art calls for a specialised theory of translation, which — as a part of literary theory — is to be related to certain fundamental theoretical concepts of modern literary scholarship.

Namen tega spisa je zastaviti nekaj vprašanj o problematiki prevoda in prevajanja — o tem, kakšno mesto ji je določeno v literarni vedi, kako jo sodobna literarna veda obravnava in kaj v njej posebej poudarja; poleg tega poskuša nakazati, v kakšnem razmerju so te obravnave z današnjim stanjem na področju prevajanja, in bežno opozoriti na vidike, ki bi v luči nekaterih osrednjih problemov literarne vede morda zaslužili podrobnejši prikaz.¹ Vsa ta vprašanja se zdijo potrebna in utemeljena iz več razlogov. Po eni strani se navezujejo na dejstvo, da to raziskovalno področje šele v zadnjih desetletjih doživlja večji razmah, medtem ko je pri nas v glavnem še zanemarjeno; po drugi strani pa je to očitno v nasprotju s čedalje pomembnejšo vlogo prevajanja in prevoda v sodobni literarni praksi.

Nasploh se zdi, da je literarna veda po nekaterih svojih vidikih v nekakšnem nesorazmerju z dejanskim dogajanjem na literarnem področju. Tu ne gre samo za takšne pojave, kot je npr. znani odpor literarne zgo-

¹ Pri tem se opiramo zlasti na naslednja dela: Klopfer Rolf, *Die Theorie der literarischen Übersetzung*, München 1967. — Mounin Georges, *Die Übersetzung. Geschichte, Theorie, Anwendung*, München 1967 (naslov izvirnika: *Teoria e storia della traduzione*, Torino 1963). — Levý Jiří, *Die literarische Übersetzung*, Frankfurt-Bonn 1969 (naslov izvirnika: *Umění překladu*, Praga 1963). — Wilss Wolfram, *Die Übersetzung*, Saarbrücken 1973 (tipkopis). — Temeljni bibliografski pripomoček za obravnavano področje: Klegraf Josef-Wilss Wolfram, *The Science of Translation: An Analytical Bibliography I-II*, Tübingen 1970, 1972.

dovine do tega, da bi obravnavala sodobno literarno ustvarjanje, temveč za odmik pri temeljni opredelitvi predmeta. Literaturo v vsakdanjem, znanstveno še nereflektiranem pomenu sestavlja vsa množica del, ki v normalnem poteku literarnega življenja krožijo od avtorjev prek založb in periodičnega tiska do bralcev in ki jih bralci ne glede na kakršnokoli podrobnejšo strokovno opredelitev literature sprejemajo kot literarna dela. Pomemben sestavni del tega empirično določljivega območja literature so tudi prevodi, ki zavzemajo še večji in pomembnejši delež pri malih narodih, kjer je izvirna literarna proizvodnja po obsegu bolj skromna. Pojem literature, iz katerega izhaja literarna veda, pa se precej razlikuje od pojma literature, kakršnega je mogoče empirično povzeti iz dejanskega literarnega dogajanja. To sicer ne velja prav za vse njene smeri in problemska območja; izjemo pomeni zlasti literarna sociologija, ki še najlažje prikazuje učinkovitost svojih metod ravno na takšnih območjih literarne proizvodnje, kot je npr. trivialna literatura. Za večino drugih smeri ali območij literarne vede pa je mogoče trditi, da omejujejo obseg literature z različnimi, večinoma vrednostnimi vidiki, bodisi tako, da že vnaprej sprejemajo odločitve in sodbe sprotne literarne kritike, zlasti pa s tem, da si za temelj izberejo določeno razumevanje literature ali celo izrecno definicijo, ki deluje kot normativni kriterij in s pomočjo katere opredeljujejo obseg svojega predmeta in izločajo iz njega dela, ki ne ustrezajo njenim zahtevam. Ena izmed takšnih omejitvev, ki ponavadi ni izrecno pojasnjena, temveč velja za samoumevno, zadeva tudi prevodno literaturo. Literarna veda bodisi sploh ne omeni prevodov, bodisi molče preide dejstvo, da ima opraviti s prevečenimi deli, ali pa jih obravnava kvečjemu kot obrobno zadevo drugotnega pomena.

Ta razmerja so na različnih območjih in v različnih smereh literarne vede dokaj različna. Najbolj izrazito se kažejo v nacionalni literarni zgodovini, ki raziskuje izvirno literarno ustvarjanje v svojem jezikovno-kulturnem oz. nacionalnem prostoru in se v glavnem ne meni za prevode, dasiravno se nahajajo v tem prostoru podobno kot izvirna dela in v neposrednem stiku z bralci opravljajo povsem podobno literarno funkcijo. Vprašanja o prevodu igrajo torej v nacionalni literarni zgodovini kvečjemu podrejeno vlogo in ob njih se ustavlja le tedaj, kadar jo k temu napelje takšna ali drugačna zveza z domačo ustvarjalnostjo. Glede na to se ji zdi yredna obravnave zlasti prevajalska dejavnost pomembnih domačih avtorjev. Takšne prevode registrira predvsem zato, da z njimi dopolni pregled individualnega opusa, bodisi da v njem samo premostijo obdobja zastoja izvirne ustvarjalnosti, bodisi da napovedu-

jejo poznejše izvirne stvaritve in prispevajo svoj delež k njihovemu razumevanju. (Tak primer je v slovenski literarni zgodovini Prešernov prevod Bürgerjeve Lenore.) Morebiten samostojni pomen takšnih prevodov za domačo literaturo navadno obledi spričo neprimerno močnejšega poudarka, ki so ga deležna izvirna dela istega avtorja. (Tak odnos opredeljuje npr. marsikatero oceno Župančičevega prevajanja za slovensko gledališče.) Dalje se nacionalna literarna zgodovina ustavlja ob prevodih, za katere se je v posameznih zgodovinskih obdobjih zanimala sočasna domača literarna kritika in ob njih razvijala stališča, pomembna za nadaljnji razvoj domače literature (takšne so npr. mladoslovenske, še zlasti Stritarjeve polemike o prevodih Koseskega in o vrednosti njegovega pesniškega dela); vendar je ne zanimajo prevodi sami na sebi, temveč le kot povod za razpravo, ki so jo sprožili. Naposled se nacionalna literarna zgodovina zlasti v zgodnjih dobah podrobno ukvarja s teksti, ki so pravzaprav prevedeni in pri katerih je povsem jasno, da so imeli velik pomen za razvoj domačega slovstva (npr. književna dejavnost slovenskih protestantov, ki je dosegla vrh z Dalmatinovim prevodom biblije); vendar se večinoma ne ustavlja ob problemih, ki izhajajo iz dejstva, da so to prevodi.

Razumljivo je, da pripisuje primerjalna literarna veda prevodom večji pomen in jim posveča veliko večjo pozornost kakor nacionalna literarna zgodovina, saj je že po svojem temeljnem izhodišču usmerjena tako, da prestopa meje nacionalnih literatur. Po eni strani zasleduje prek prevodov širjenje in spoznavanje kakega literarnega dela, avtorja ali smeri v tujini, po drugi strani izhaja od tujih del, prevedenih v dani jezik, raziskuje, kako je v njem sestavljena prevodna književnost, in si s tem poskuša ustvariti pregled o literarnem obzorju kakega avtorja, skupine ali gibanja in o doseženi stopnji stikov z drugimi literaturami. Seveda tudi teoretično utemljuje takšno konkretno literarnozgodovinsko raziskovanje in načelno razpravlja o vlogi prevoda v mednarodnem literarnem dogajanju. Oba vidika sta že dolgo prisotna tudi v slovenski primerjalni literarni vedi. Prvo pomembno zgodovinsko razpravo s tega področja je že leta 1901 napisal Ivan Prijatelj, medtem ko je Anton Ocvirk v času med vojnama opredelil mesto te problematike v teoretičnem pregledu stroke in s tem spodbudil nadaljnje zgodovinske raziskave, ki so obdelale slovenske prevode vrste pomembnih evropskih literarnih in gledaliških avtorjev.²

² Prijatelj Ivan, Puškin v slovenskih prevodih, ZMS III, 1901, str. 52–89. — Ocvirk Anton, Teorija primerjalne literarne zgodovine, Ljubljana 1936, str. 124–129.

Za raziskovanje prevajanja je vsekakor bolj pristojna primerjalna literarna zgodovina kot nacionalna. Vendar je tudi zanjo mogoče trditi, da prevod ni v samem središču njene pozornosti. Njena glavna smer, vsaj v klasičnih oblikah iz prve polovice dvajsetega stoletja, je v tem, da z opisom in analizo stikov med posameznimi avtorji, z raziskavami literarnega obzorja ter odmeva in vpliva posameznih piscev in del skuša po induktivno empirični poti prikazati celo mrežo vezi med posameznimi nacionalnimi literaturami, orisati mednarodna literarna gibanja in tako sintetično prikazati evropske ali celo svetovne literarne procese. V tem sklopu pa je prevajanje vendarle samo posredniški proces, dasiravno eden najpomembnejših. Prevod je priča in rezultat dosežene stopnje mednarodnih literarnih stikov; je del širšega dogajanja, ki pa ga razen njega sestavlja še vrsta drugih komponent. Zato obravnava primerjalna književnost prevajanje predvsem po njegovem literarnozgodovinskem pomenu. Tega seveda ne more oceniti, ne da bi posegla tudi v notranje značilnosti samega prevajalskega procesa, zato mora zastaviti problem tudi s teoretične plati. Tako se npr. sprašuje o teoretičnih pogledih na prevajanje in o značilnostih prevajalske prakse v posameznih dobah, pri posameznih literarnih smereh ali posameznih narodih. Toda njena pozornost pri tem praviloma ni usmerjena v samo prevajanje; namen takšnega raziskovanja ni v tem, da bi spoznavala notranje zakonitosti prevoda, marveč v tem, da bi ugotovila, kako se teoretični pogledi nanj vključujejo v širši sklop literarno-estetskih nazorov in programov in kako takšna ali drugačna prevajalska praksa preoblikuje podobo prevedenega dela ali avtorja pri bralcih ter s tem vpliva na sprejem in odziv. Novejši pregledi primerjalne literarne vede sicer posvečajo več pozornosti sami teoriji prevajanja,³ a tudi to ne more odločilno premakniti težišča: tudi zanje je problematika prevajanja samo eden izmed sicer nepogrešljivih, vendar ne najpomembnejših konstitutivnih elementov širšega, pretežno literarnozgodovinskega predmetnega območja.

Vprašanje, kaj pravzaprav je literarni prevod in kaj je literarno prevajanje kot svojevrsten pojav, bi torej sodilo na področje literarne teorije. Toda že bežen bibliografski pregled nas pouči, da lahko srečamo samostojne obravnave te problematike šele v zadnjih desetletjih; pravzaprav lahko šele zdaj govorimo o teoriji literarnega prevajanja, medtem ko jo je starejša literarna teorija očitno zanemarjala. Razlog za to je

³ Glej npr. Pichois Claude-Rousseau André, *Komparativna književnost*, Zagreb 1973 (izvirna izdaja 1967), str. 162—169.

treba iskati v njenih temeljnih izhodiščih, se pravi, v opredelitvah predmeta. Te se seveda spreminjajo in so pri različnih literarnoteoretskih smereh dokaj različne, zato jih je mogoče podrobneje opisati le v zvezi z vsakokratno temeljno definicijo literature. Kljub temu pridržku zoper pavšalne opise lahko tvegamo in poskušamo nakazati vsaj en vidik, za katerega se zdi, da je skupen večini smeri literarne vede: namreč vidik avtentičnosti in originalnosti.

Prva metodološka zahteva, ki jo je literarna veda sprejela že od starejše filologije, se glasi, da mora sleherna raziskava z znanstvenimi ambicijami izhajati od avtentičnega besedila, ki daje pristno podobo literarnega dela. To pomeni, da bi se raziskovalci načelno morali vedno opirati na izvirni tekst v zanesljivi izdaji in ne na prevod, ki pač očitno ne ustreza strogim zahtevam po avtentičnosti. Ta metodološka omejitev pa opozarja na dosti pomembnejši vsebinski vidik, ki smo ga v posebni zvezi srečali že pri nacionalni literarni zgodovini: na problem originalnosti. Odkar so starejša estetika, poetika in literarna kritika pričele povezovati pojem literarne umetnosti s pojmom originalnosti in obravnavati literarno umetnino kot delo individualnega avtorja, se pravi, kot izraz njegove subjektivnosti, je izvirnost ustvarjanja postala ena izmed temeljnih norm oziroma vrednostnih kriterijev, ki vnaprej omejujejo področje literature in s tem področje možnih literarnoteoretskih raziskav. Ker pa prevod ne ustreza zahtevam te norme ali ker je z njenega stališča vsaj problematičen, si literarna teorija načelno ni mogla dovoliti, da bi obravnavala svoja osrednja vprašanja na primerih prevedenih tekstov. (Od tega načela sicer odstopa iz praktičnih razlogov, kot je npr. omejeno znanje jezikov.) Šele ko se je v novejših estetskih in literarnoteoretičnih smereh preneslo težišče z območja ustvarjanja na območje samega dela, njegove zgradbe in načina bivanja, ter na območje sprejema in funkcije, torej estetskega doživljanja in učinka, se je s tem odprla možnost, da se tudi prevod bolj enakopravno vključi v predmetno območje literarne teorije.

Seveda vse te ugotovitve še zdaleč ne pomenijo, da problematika prevajanja sploh ni spodbujala teoretičnega razmišljanja. Nasprotno, takšno razmišljanje je mogoče zasledovati vzporedno z zgodovino samega prevajanja daleč v preteklost, vse do antike. Sicer se ne navezuje samo na literarne prevode, temveč tudi na prevode filozofskih in zlasti religioznih tekstov, ki so bržkone sploh najstarejša prevajalska zvrst. Zato ni naključje, da srečamo prve formulacije nekaterih pomembnih teoretičnih vprašanj npr. pri Ciceronu v zvezi z retoričnim in pri Hieronimu v zvezi z biblijskim prevodom. V nadaljnji zgodovini prevajanja lahko sprem-

ljamo celo vrsto izjav — bodisi da gre za načelne poglede v sklopu literarno-estetskih ali poetičnih nazorov, bodisi za kritike posameznih prevodov ali za teoretičen razmislek ob konkretnih prevajalskih dilemah in odločitvah — ki vzpostavljajo pojmovno ogrodje za klasifikacijo tega področja in izrekajo jasno opredeljena stališča do njegovih osrednjih problemov. Že zelo zgodaj so se izoblikovali pojmi dobesečnega, zvestega, svobodnega prevoda in prepesnitve oziroma adaptacije; zgodnja je tudi zavest o temeljni težavi prevajalskega dela, ki je na eni strani zavezano izvirniku in na drugi zahtevam sprejemne literature oziroma domačega občinstva. Vsa ta tradicija, ki jo je še najlažje združiti pod zbirno oznako »kritika prevajanja«, torej opozarja na vrsto problemov, ki so relevantni tudi še za sodobne znanstvene raziskave. Vendar je kljub nedvomni tehtnosti tradicije mogoče trditi, da kritika prevajanja ni ravnala strogo sistematično in teoretično, da večinoma ni prestopala meja individualnih nazorov in gradila skupnih, nadindividualnih zamisli, zlasti pa da je bila obremenjena z normativno vrednostnim odnosom do svoje problematike, ki jo je največkrat formulirala v obliki alternativnih vprašanj in si z odgovori nanje prizadevala najti najboljšo ali edino pravilno in upravičeno metodo prevajanja.

Opisana tradicija, ki jo opredeljujejo navedene značilnosti, se nadaljuje vse do danes in jo je mogoče šteti za obrobno območje literarne kritike, na katerem se večinoma udeležujejo aktivni prevajalci.⁴ Vendar je v teoretičnem razmišljanju o vprašanih prevajanja in prevoda prišlo sredi dvajsetega stoletja do bistvenega premika, ki ga je omogočila cela vrsta razlogov. Na eni strani se je nenavadno ¹razmahnila prevajalska praksa. Hkrati z ²naraščanjem literarne in sploh knjižne proizvodnje ter ³širjenjem in poglobljanjem vsakršnih mednarodnih stikov se večja tudi število prevodov. Poleg tega so ⁴prevodi na hitro se razvijajočih področjih naravoslovnih in eksaktnih znanosti, tehnike in tehnologije že ⁵spričo večjega števila izvirnih del vsaj po obsegu zasenčili prevode na tradicionalnih področjih literature, religije, filozofije in humanističnih ved. Prevajanje je dobilo ⁶veliko pomembnejše mesto v gospodarskem in političnem mednarodnem dogajanju; tu se je ob knjižnem prevajanju še zlasti uveljavila ⁷nova tehnika konsekvativnega in simultaneega prevajanja ali tolmačenja. Ves ta zunanji razmah dejavnosti spremlja njeno institucionalno

⁴ Sem sodi tudi večina slovenskih prispevkov na temo prevajanja. To so v glavnem kritike posameznih prevodov; splošnejša teoretična izvajanja srečamo v nekaterih esejih Frana Albrehta, Božidarja Borka, Antona Debeljaka, Janka Modra, Antona Sovreta, Josipa Vidmarja in drugih, medtem ko kažejo znanstven odnos do predmeta šele članki Jožeta Paternosta v začetku sedemdesetih let.

utrjevanje v specializiranih visokih šolah, inštitutih in stanovskih organizacijah. Tolikšna ekspanzija pa seveda tudi zahteva in omogoča utrjevanje teoretične podlage, ki se na zunaj kaže v naraščajočem številu strokovnih revij in knjig.

Pobude iz praktičnih potreb so se združile s teoretičnimi pobudami, ki izhajajo iz sodobne lingvistike, zlasti iz takšnih področij, kot so raziskovanje skupnega ustroja naravnih jezikov oziroma t.i. jezikovnih univerzalij ali novejša primerjalne smeri, npr. kontrastivna lingvistika in primerjalna stilistika. Poleg njih je postala za raziskovanje prevajanja pomembna semilogija in posamezni vidiki informacijske oziroma komunikacijske teorije. Končno je treba med pobudami omeniti še kiberneto: njen poseg na obravnavano področje, ki je rodil poskuse strojnega ali avtomatskega prevajanja, doslej sicer še ni dal prepričljivih praktičnih rezultatov, pač pa je odprl nove teoretične poglede na problem.

Ob vseh teh koncepcijah, ki se srečujejo na skupnem problemskem območju zgradbe jezika in jezikovne komunikacije, se je teoretično razmišljanje o vprašanih prevajanju v zadnjih treh desetletjih poglobilo, sistematično utrdilo in se konstituiralo kot znanost, ki si nadeva ime teorija prevajanja ali prevajalska veda (angl. *science of translation, translation science, translation studies*, nem. *Übersetzungswissenschaft*, rus. *teorija p[er]evoda*). Eden izmed zunanjih znakov te preobrazbe je tudi to, da razen teoretičnih modelov, grafikonov in znakovnih ponazoritev uporablja čedalje bolj formalizirano terminologijo, ki večinoma izvira iz zgoraj navedenih znanstveno teoretičnih območij. S tem ko opušča izrazje tradicionalne kritike prevajanja, pa se hkrati tudi odpoveduje nereflektirani, pretežno subjektivni vrednostni obravnavi svojega predmeta.

V današnji prevajalski vedi je že mogoče razločiti nekaj osrednjih problemskih sklopov. Tu je najprej splošna teorija, ki si prizadeva sestaviti temeljni model prevajalskega procesa. Pri tem izhaja iz prepričanja, da prevajanje ni subjektivno svojevoljna, anarhična duhovna dejavnost, temveč proces formulacije teksta, ki poteka v skladu z lingvističnimi zakoni in z vsakokratnimi pogoji zunanje situacije; zato je v njem mogoče odkriti konstante in jih objektivno prikazati v teoretičnem modelu. Pri tem se pogosto opira na temeljne kategorije informacijske oziroma komunikacijske teorije in govori o oddajanju in sprejemanju sporočil, o jezikovnem kodu, kodiranju in dekodiranju. Vendar je prevajanje bolj zapleteno kot komunikacijski procesi znotraj enega jezika, ker je sestavljeno iz dveh faz: prevajalec najprej sprejema spo-

ročilo in ga nato oddaja, najprej ga dekodira, potem ga prekodira iz izhodiščnega jezika v jezik prevoda in ga pošlje v nov komunikacijski tok do končnega sprejemnika.

Bolj opisno in induktivno kot ta splošni model so usmerjene posebne teorije, ki so vezane na posamezne dvojice jezikov in ki skušajo priti do splošnejših ugotovitev z analizo posameznih sestavin prevajalskega procesa. Eno izmed njihovih težišč je sistematičen pregled metod prevajanja oziroma tipov prevoda. Ti poskusi se seveda opirajo na starejšo kritiko prevajanja, ki je ustvarila npr. pojme dobesednega, zvestega ali svobodnega prevoda. Vendar gre zdaj za sistematično klasifikacijo, ki se skuša dosledno utemeljevati v svojih teoretičnih izhodiščih. Ta pa so lahko zelo različna: stilistična, semiotična, psiholingvistična itd. Najpreprostejše, a nemara tudi najbolj uporabno je razlikovanje med obveznimi (obligatnimi) in svobodnimi (fakultativnimi) sestavinami prevajalskega procesa, torej med tistimi, ki jih nujno zahteva dano razmerje med sistemoma obeh jezikov, in tistimi, pri katerih lahko prevajalec izbira med več razmeroma enakovrednimi možnostmi.

- 2) Drugo teoretično težišče je klasifikacija predlog oziroma izvirnikov, ki izhaja iz prepričanja, da ima sleherni tip teksta na različnih jezikovnih ravneh specifične značilnosti, ki vnaprej določajo izbiro različnih metod prevajanja in meril za vrednost prevoda. Tudi te tipologije se razlikujejo po vsakokratnem teoretičnem temelju. Vendar se v glavnem ujemajo v prepričanju, da je lažje prevajati tekste s pragmatično vsebino, v katerih prevladuje denotativna funkcija, razmeroma najteže pa literarne tekste. Zato ni čudno, da je teorija prevajanja doslej še najbolj prepričljivo razložila in normirala prevajanje naravoslovnih in tehničnih tekstov.

- 3) Tretje pomembno teoretično težišče je problem ekvivalence prevoda. Razmišljanja o tej temi se navezujejo na osrednje vprašanje starejše kritike prevajanja, namreč na vprašanje, kaj je ustrezen, enakovreden oz. dober prevod in kako ga doseči. Današnja teorija sicer ugotavlja, da slo-nijo vrednostne sodbe starejše kritike večinoma na subjektivnih, intuitivnih izjavah o delnih vidikih problema, ki jih je težko povezati v metodično strog in usklajen opis celote. Kljub temu, da prevajalska veda doslej še ni opredelila splošno sprejemljivega pojma ekvivalence in razvila ustreznih objektivnih oz. preverljivih kriterijev za presojo, je tudi na tem področju mogoče zaslediti težnjo k znanstvenemu odnosu do stvari: teorija opušta predznanstvene normativne sodbe in si prizadeva analitično raziskati različne vidike, na katerih bi lahko utemeljila pojem ekvivalence in razvila ustrezne kriterije zanj.

Dosedanji razvoj obravnavanih vprašanj priča o tem, da se je prevajalska veda konstituirala kot posebna znanstvena veja ali vsaj posebno območje. Zanj je značilno, da sicer teži k interdisciplinarni obravnavi svojega predmeta, vendar uporablja v glavnem lingvistične kategorije; sicer jo opredeljujejo težnje, ki izhajajo tudi iz drugih teoretičnih virov, vendar se združujejo na skupnem problemskem območju moderne lingvistike. Ob tem se seveda mora zastaviti vprašanje, kakšno je razmerje prevajalske vede do literarnega prevajanja in do literarne vede; ali je poleg nje in morda celo nasproti njej potrebna še posebna teorija literarnega prevajanja ali pa že prevajalska veda, kakršno smo poskušali opisati, daje zadovoljiva izhodišča tudi za ustrezno obravnavo literarnega prevajanja.

Če je prevajalska veda po svojih glavnih izhodiščih pretežno lingvistična, je razmerje med njo in teorijo literarnega prevajanja sorodno razmerju med lingvistiko in literarno vedo in navsezadnje temelji v razmerju med jezikom in literaturo. Ta trditev načenja problem, ki ga tu seveda ni mogoče ustrezno razviti, ampak kvečjemu omeniti. Predvsem ne smemo spregledati vezi med literarno vedo in lingvistiko, ki so utemeljene v dejstvu, da je jezik konstitutivni element literature, in ki segajo od njunega skupnega izvora v filologiji prek stičnega območja stilistike do novih pomembnih vplivov strukturalne in drugih novejših lingvističnih smeri na raziskovanje literature — saj navsezadnje že samo znanstvena eksaktnost in metodološka strogost moderne lingvistike pomeni svojevrsten izziv literarni vedi. Spričo tega je razumljivo, da teorija literarnega prevajanja upošteva temelje, ki jih je doslej izdelala prevajalska veda, bodisi kot teoretične modele celotnega prevajalskega procesa, bodisi kot osnove za klasifikacijo prevajanih tekstov ali različnih prevajalskih metod in različnih tipov prevoda. Vendar teorija literarnega prevajanja tudi ne more pozabiti na svoja izhodišča v literarni vedi. Literarna veda lahko najde smisel svojega obstoja edinole v tem, da opredeli svoje raziskovalno področje kot samostojen predmet in da pri vsem potrebnem upoštevanju medsebojnih zvez vendarle ohrani relativno neodvisnost literature ne le od psihologije avtorjev, od družbenozgodovinskih procesov v okolju, idejno-filozofskih tokov in umetnostnih gibanj, temveč tudi od jezika; saj ji šele to omogoča, da razvija svoje posebne metode in raziskuje specifične značilnosti svojega predmeta. Glede na to se zdi nujno, da raziskovanje prevajanja na tem področju posebej upošteva in poudarja ravno tiste značilnosti, ki izvirajo iz specifično literarnega ustroja tekstov, s katerimi ima opraviti. Sam predmet torej ni bistveno drugačen, saj je mogoče literarno delo in njegov prevod

plodno raziskovati tudi s povsem lingvističnega vidika. Vendar se težišče problema v literaturi premakne drugam, zato je povsem utemeljeno, da se teorija literarnega prevajanja (ki jo srečamo tudi pod imenom poetika ali estetika prevajanja) izdvoji kot posebno poglavje iz območja prevajalske vede in postane legitimna sestavina literarne teorije.

Pri tako opredeljeni teoriji literarnega prevajanja je razumljivo, da se njena izhodišča, postopki in ugotovitve razhajajo glede na to, v kakšnem razumevanju ali definiciji literature so utemeljeni. Kljub temu je mogoče vsaj v glavnih obrisih nakazati nekaj njenih skupnih potez.

Eno njenih temeljnih vprašanj se torej glasi: kaj je literarni prevod, kakšne so njegove bistvene značilnosti. Prvi element za definicijo prevoda daje področje, na katero sodi predloga: literarni prevod bi bil potemtakem prevod literarnega teksta. Če pa ta stavek soočimo s tradicionalno delitvijo po metodah prevajanja oziroma po razmerju med predlogo in prevodom, se izkaže, da za globljo in natančnejšo definicijo literarnega prevajanja ne zadostuje samo ustrezna predloga, temveč da je treba upoštevati vsaj še zgradbo in funkcijo ali namen samega prevoda. Interlinearni in dobesedni prevod namreč praviloma nimata umetniških hotenj in kvalitet, ampak hočeta dati predvsem informacijo o predlogi, torej sta predvsem filološki pripomoček za spoznavanje izvirnika. Zato ju teorija, ki obravnava literarne specifičnosti prevajanja in prevoda, lahko upošteva pač samo kot ilustrativen mejni primer. Njen pravi predmet pa je tisti prevod, ki poskuša prenesti v sprejemni jezik in sprejemno literaturo ravno specifične literarne značilnosti in kvalitete predloge.

Ko poskuša teorija literarnega prevajanja odgovoriti na svoja temeljna vprašanja, se opira tudi na starejše kritično in teoretično razmišljanje o tem predmetu; saj je bila ob njem formulirana ali vsaj nakazana cela vrsta problemov, s katerimi se mora spopasti, npr. razmerje med zvestim in svobodnim prevodom, med prevodom, ki bliža tujega avtorja obzorju domačega občinstva in ga skuša »presaditi« v sprejemno literaturo, in nasprotnim tipom prevoda, ki ravno poudarja tujost, posebnost, in s tem tudi izvirnost prevedenega dela ali avtorja; tradicija je morda najbolj podčrtala problem umetniške vrednosti prevoda v primerjavi z izvirnikom in ena glavnih smeri v njej je tudi venomer znova izrekala radikalen dvom o možnosti ustreznega oziroma ekvivalentnega prevajanja. Prvi ukrep sodobne teorije, ki hoče ustrezati osnovnim znanstvenim zahtevam, je ta, da ne prevzema tradicionalnih kategorij nekritično, temveč da jih na novo sistematizira in da strogo loči klasifikacijske, vrednostno nevtralne vidike od vrednostno označenih; pri tradicionalnih pro-

blemih, ki so zastavljeni kot alternative, se navadno izogiba temu, da bi se na hitro odločila za eno izmed možnosti, temveč skuša najprej eksaktno opisati celoto in premisliti njena neizrečena izhodišča. Eden takšnih problemov je tudi načelni dvom o možnosti literarnega prevajanja; podobna znanstvena teorija ga največkrat na začetku postavi v oklepaj in se namesto tega posveti podrobni analizi konkretnih primerov, pri katerih se sprašuje, kaj določa večjo ali manjšo razdaljo med izvirnikom in prevodom pri tej ali oni komponenti njune zgradbe.

Eno izmed poti, po katerih se je mogoče približati jedru tega problema, odpirajo prej omenjene ugotovitve prevajalske vede o obligatnih in fakultativnih sestavinah prevajalskega procesa. Že razmerje med leksikalnim, morfološkim in sintaktičnim sistemom ter splošnimi stilističnimi značilnostmi dveh jezikov vnaprej določa nekatere rešitve, ki so lahko bistveno pomembne za literarni ustroj prevoda; pomisliti je treba npr. na to, kako se v slovenščino prevajajo pasivna raba, nominalno izražanje in participalne konstrukcije nemščine, temporalni sistem francoščine ali angleška frazeologija; ali pa nasprotno, kakšne možnosti daje prevodom ljubezenske lirike slovenska slovnična kategorija dvojine, ki je večina evropskih jezikov ne pozna. Tej razliki med jezikoma se pridružuje razlika med sistemoma literarnih norm in konvencij, ki vladajo v izhodiščni in sprejemni literaturi, razlika, ki jo je morda še najlažje opaziti pri oblikovnih značilnostih oziroma pri t. i. literarni tehniki — zlasti pri verzu in višjih metričnih oblikah, pa tudi pri stilu in pri izbiri snovi. Številni elementi izvirnega teksta imajo v širšem okviru izhodiščne literature določen pomen in mesto, ki jim ga predpisuje literarna tradicija in ki se lahko precej razlikuje od njihovega mesta in pomena v sprejemni literaturi. Ti sistemi in njihova medsebojna razmerja se sicer v literarnozgodovinskem procesu spreminjajo, vendar vedno zožujejo prostor za svobodno izbiro variant v literarnem prevajanju, ki hoče doseči enakovreden umetniški učinek. Tako si npr. težko predstavljamo prevod soneta, ki ne bi vsaj v grobem prevzel njegove zunanje metrične oblike. Nasproten primer srečamo pri prevodih antične tragedije: v njih se je kot primerno sredstvo večinoma uveljavil blankverz (delno tudi aleksandrinec), ki se sicer ne ujema z metričnimi shemami izvirnika, pa kljub temu velja za ustrezno nadomestilo, ker ga za to usposablja tradicija novejših evropskih tragedij. Sestavni del sistema nadindividualnih norm in konvencij, ki vnaprej omejujejo in usmerjajo prevajalca, je seveda tudi tradicija, ki raste iz dotedanje prevajalske prakse in postavlja merila in pravila za naprej. Ta pa se v posameznih literaturah močno razlikujejo: tako npr. v Franciji običajno prevajajo metrično poezijo v do-

kaj svobodno verzno obliko, medtem ko večina slovanskih literatur ostreje zahteva večjo oblikovno podobnost med izvirnikom in prevodom.

Razmerje med sistemoma literarnih norm in konvencij se podrobneje diferencira po več vidikih. Po eni strani se spreminja v literarnozgodovinskem procesu. Različni pogledi na literaturo in literarno delo, ki nastajajo v sklopu celotnih literarno-estetskih nazorov pri posameznih smereh in v posameznih dobah, opredeljujejo ne le načelne poglede na prevod, temveč tudi vsakokratno prevajalsko prakso. Preučevanje teh vidikov odpira pot v zgodovinske raziskave prevajanja, torej v območje, ki ga že dalj časa v svojem sklopu obravnava primerjalna literarna zgodovina. Po drugi strani izvirajo razlike v prevajanju iz različne zgradbe predlog; tako je npr. pomen zvočnih in drugih nepomenskih sestavin jezika v lirskem pesništvu gotovo neprimerno večji kakor v pripovedni prozi, kar nalaga prevajalcu različne obveznosti glede tega, katero komponento izvirnika bo poskušal v prevodu posebej poudariti. Ugotavljati te razlike med teksti in obveznosti, ki izvirajo iz njih, pa je seveda naloga literarnoteoretske analize.

Vprašanje o obligatnih in fakultativnih sestavinah prevajalskega procesa torej odpira dokaj široke možnosti za raziskovanje, ki po teoretični in zgodovinski poti odkriva nadindividualne zakonitosti oz. norme tega področja, da bi se v prostoru, ki ga omejujejo, lahko vprašalo tudi o deležu individualne izbire in odločitve pri prevajanju. Če se ta smer na začetku odmakne od problema ekvivalence in se posveti empiričnemu opisu in analizi zakonitosti prevajanja, pa se proti koncu, pri obravnavi posameznih, konkretnih prevodov navadno spet vrne k njemu, saj ta problem zadeva temeljno konstituanto prevoda — njegovo razmerje do izvirnika. Vendar je v sleherni sodbi o ekvivalentnosti kakega prevoda, naj bo še tako podprta s širšimi zakonitostmi in s podrobno primerjalno analizo njegove zgradbe in zgradbe izvirnika, tudi močan vrednostni element. Tako prehaja teoretično raziskovanje prevajanja na tem področju v kritiko prevodov.

Problem literarnega prevajanja in prevoda pa je mogoče zastaviti tudi drugače, na splošni teoretični ravni. Tradicionalni dvom o možnosti ustreznega oziroma ekvivalentnega prevajanja izhaja iz prepričanja, da ima izvirno delo apriori večjo umetniško vrednost kot prevod; to prepričanje se opira na takšno razumevanje literature, po katerem je njena umetniška vrednost utemeljena v izvirni ustvarjalnosti. Izvirno delo ima torej odločilno prednost pred prevodom glede na način nastanka. Vendar novejša teorija literarnega prevajanja ugotavlja, da celo s tega vidika ni mogoče povsem zavreči možnosti, da je tudi prevod lahko

umetniško delo. Za njegov nastanek, oziroma natančneje povedano, za drugi del prevajalskega procesa, torej za formuliranje teksta, ki naj bi ustrezal izvirniku po literarno umetniških značilnostih in kvalitetah, je prav tako potrebno aktiviranje ustvarjalnih duševnih zmožnosti, ki je zelo podobno ustvarjalnim aktom, v katerih nastaja izvirni tekst, le da ni toliko svobodno. Literarnemu prevajalcu torej ni potrebna samo jezikovna, ampak tudi literarno umetniška kompetenca. Zato je mogoče literarno prevajanje označiti kot umetniško soustvarjanje in po analogiji z glasbo in gledališčem ali npr. z dramatizacijo pripovednega dela trditi, da je tudi literarni prevod posebna umetniška zvrst, ki sodi v reprodukativno umetnost.⁵

Ugotovitev, da literarni prevod sodi v literaturo, se potrjuje tudi glede na njegovo funkcijo, se pravi, glede na sprejem in učinek pri bralcu. To plat je mogoče obravnavati različno — v sklopu literarne zgodovine, literarne sociologije ali estetike. Z literarnozgodovinskega stališča se izkaže, da prevod zaživi v sprejemni književnosti kot njen sestavni del in da v njenem okviru ustreza nekaterim potrebam, ki jih domače ustvarjanje ne zadovoljuje; od tod izvira navsezadnje tudi njegov zgodovinsko razvojni pomen, kot ga raziskuje predvsem primerjalna literarna zgodovina. S sociološko literarnega stališča je precej vseeno, ali je tekst, ki funkcionira v krogu literarne distribucije in konzumacije, izviren ali preveden; literarna sociologija ne daje kriterija, po katerem bi bilo treba prevodu pripisovati bistveno drugačno vrednost kot izvirnemu delu. Končno je tudi s stališča estetskega doživljanja, kot ga razvija npr. fenomenološka literarna veda, pomembno samo to, da ima tekst značilno literarno zgradbo in da imajo njegove posamezne plasti in njihove medsebojne zveze specifične umetniške kvalitete, ki lahko pri ustrezno naravnem bralcu sprožijo literarno-estetski doživljaj.

Literarni prevod torej po vseh naštetih vidikih sodi na področje literature; dokler ostaja ta ugotovitev klasifikatorična in vrednostno nevtralna, se v njej lahko utemeljuje teorija literarnega prevajanja kot del literarne vede. Vprašanje, kakšna je umetniška vrednost tega ali onega konkretnega prevoda, pa sodi na povsem drugo raven in dopušča različne možnosti, od najpogostejše, da prevod zaostaja za izvirnikom, ker ne more prevzeti vseh njegovih kvalitete, do razmeroma redke, a vendar načelno mogoče, da prevod poprečnega dela po umetniški vrednosti prekaša izvirnik, ker mu dodaja nove estetsko relevantne kvalitete.

⁵ Levý npr. že z naslovom svojega dela postulira, da je prevajanje umetnostna zvrst.

Navsezadnje lahko teorija literarnega prevajanja poglobi svoje temeljno vprašanje tako, da ga sooči z nekaterimi osrednjimi teoretičnimi konceptijami sodobne literarne vede.

temelj
Če je za lingvistično teorijo prevajanje komunikacijski akt, v katerem se prenaša sporočilo iz izhodiščnega jezika v sprejemni jezik, je tudi literarno prevajanje komunikacijski akt, vendar ne več samo med dvema jezikoma, temveč med dvema literaturama.⁹ S tem postane ves model dosti bolj zapleten, saj je v njem sporočilo kodirano dvakrat, po jezikovnem in po literarnem kodu; toda tudi sam pojem sporočila se spremeni, ker gre v literarni umetnosti za prenos estetske informacije. Ta model odpira nove možnosti za konkretno presojo razmerja med izvirnikom in prevodom, obenem pa preučevanje prevajalskih procesov omogoča v obratni smeri preverjanje in izpopolnjevanje teoretičnega modela samega, ker se z njim nabira novo gradivo za natančnejši odgovor na vprašanje, kaj sploh je estetska informacija, kaj je literarni kod in kako poteka kodiranje in dekodiranje.

Nekoliko drugače se zastavlja problem prevoda ob modelu literarnega dela, kakršnega razvija fenomenološka literarna veda. Analiza, ki se opira na ta model, odkriva pri prevodu povsem podobno večplastno zgradbo kot pri izvirnem tekstu. Na globlje, odločilne probleme zadene šele, ko se vpraša o ontološkem statusu enega in drugega in ko mora upoštevati, da prevod sicer biva tako kot sleherno literarno delo, vendar pa je tudi bistveno odvisen od predloge. Ta dvojnost se ponavlja v spoznavanju in doživljanju, ko se bralec najbrž ne more povsem izogniti temu, da sprejema prevod kot samostojno umetniško delo in obenem tudi kot informacijo o izvirniku, ki mu ni neposredno dostopen. Seveda je ta informacija svojevrstna, ker ni sestavljena v racionalnem, denotativnem jeziku, ampak v literarno umetniškem. Spričo evidentnega dejstva, da se prevodi istega dela lahko močno razlikujejo med sabo, je torej mogoče sklepati, da je v prevodu pravzaprav v literarni obliki utelešen prevajalčev pogled na izvirnik, njegovo razumevanje izvirnika. Če smo glede na izvor ali nastanek prevoda lahko trdili, da je prevajanje reproduktivna umetnost, lahko glede na razmerje do izvirnika trdimo, da je prevajanje umetnost interpretacije, in sicer v dobesednem pomenu, ne pa v metaforičnem, kot se ta izraz navadno uporablja v literarni vedi.

Ta formula seveda prikliča na dan nova razmerja, v katerih bi bilo mogoče obravnavati problematiko prevajanja. Najprej je treba ugotoviti,

⁹ S podobnega stališča izhaja Jiří Levý, le da upošteva v modelu prevajalskega procesa tudi vsebinski mimetični vidik, ki ga povezuje z marksistično teorijo odraza; glej Levý, n. m., str. 33 sl.

da sta prevod in prevajalski proces od vsega začetka tesno povezana z razumevanjem in razlaganjem: prevajanje se začne z razumevanjem predloge, katerega rezultat se opredmeti v tekstu prevoda, ta pa spet zastavlja bralcu nalogo, da ga mora najprej ustrezno razumeti, preden ga lahko sprejme. Spričo tega je očitno, da sodi problem prevajanja in prevoda tudi na področje hermenevtike.⁷ Toda iz tega izhodišča pelje pot v obe smeri: v podrobnejše raziskovanje prevajalskih procesov s pomočjo hermenevtičnih pojmov in v utrjevanje, preverjanje in dopolnjevanje hermenevtične teorije ob analizi primerov z območja prevajanja. Mogoče bi bilo celo sklepati, da je literarno prevajanje naravnost šolski primer za hermenevtično teorijo, saj pri njem ne gre le za premostitev razdalj med različnimi zgodovinskimi dobami in različnimi literarnimi sistemi, temveč tudi med predstavnimi in doživljajskimi svetovi različnih jezikov; ne gre le za stapljanje horizontov dela oziroma avtorja in bralca, temveč za osrednji problem prevajalca, ki razumeva, razlaga in posreduje; bralec, ki ga od izvirnika loči dvojna razdalja, poskuša razumeti prevajalčevo razlago, opredmeteno v literarni formi prevoda, tako da je branje literarnega prevoda pravzaprav kombiniran, dvojen hermenevtični proces.

Brž ko poskušamo temeljni problem prevajanja in prevoda zastaviti globlje in dosledneje, se torej izkaže, da je po več vidikih povezan z osrednjimi problemi novejših smeri literarne vede. Spričo tega tudi teorija literarnega prevajanja ne more veljati niti za posebno poglavje lingvistične prevajalske vede niti za nadaljevanje tradicionalne prevajalske kritike; njene zveze s temi območji je sicer treba primerno upoštevati, vendar je njeno pravo mesto v okviru literarne teorije, kjer lahko sodeluje pri obravnavanju njenih temeljnih vprašanj.

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorliegende Aufsatz versucht einen Überblick über den Standort der Übersetzungstheorie und über ihre Beziehungen zur Literaturwissenschaft zu geben. Fragen der Übersetzung wurden in der älteren Literaturwissenschaft verhältnismäßig wenig behandelt. Die nationale Literaturgeschichte erwähnte fast ausschließlich Übersetzungen bedeutender einheimischer Autoren. Die vergleichende Literaturgeschichte wies der Übersetzertätigkeit eine bedeutendere Rolle zu, doch behandelte sie die Übersetzungen nicht an sich, sondern haupt-

⁷ Na to opozarja že dejstvo, da izvirata izraza 'hermenevtika' in 'interpretacija' iz besed, ki v svojem prvotnem pomenskem obsegu v grščini oz. latinščini označujejo tudi prevajanje. — O razmerju med poezijo, prevajanjem oz. prevodom in hermenevtiko gl. npr. Kloepfer, n. m., str. 84—85, 123—126.

sächlich als Beweis und als Ergebnis der erreichten Entwicklungsstufe der internationalen kulturellen und literarischen Beziehungen. Die von der Schöpfungsethik ausgehende ältere Literaturtheorie schloß die Übersetzung aus dem Umkreis ihres Gegenstands aus. Trotzdem trifft man an Randgebieten der Philologie und der Sprachphilosophie von der Übersetzungspraxis ausgehende Betrachtungen, die auf einer langen Überlieferung fußen. In dieser traditionellen Übersetzungskritik sind manche Begriffe und Fragen formuliert oder wenigstens angedeutet worden, die auch für heutige Behandlungen relevant sind, obwohl sie den Kriterien strenger Wissenschaftlichkeit nicht entsprechen. Erst in der Mitte des 20. Jahrhunderts kann man von einer entscheidenden Wende sprechen: einerseits erreicht die Übersetzungspraxis auf allen Gebieten eine ungeahnte Entwicklung, andererseits kommt es zur Konstituierung einer selbstständigen Übersetzungswissenschaft, die vor allem den theoretischen Grundlagen moderner Linguistik entspringt und die dabei weitere verwandte Stützpunkte in der Semiotik, in der Kommunikations- bzw. Informationstheorie findet.

Jetzt kann die zentrale Frage gestellt werden: ist eine besondere Theorie der literarischen Übersetzung überhaupt noch möglich und nötig angesichts der linguistisch orientierten, exakten Übersetzungswissenschaft, die den Anspruch erhebt, die gemeinsamen Grundfragen aller Übersetzungsarten kompetent behandeln zu können?

Die Beziehung zwischen der Übersetzungswissenschaft und der Theorie der literarischen Übersetzung ist der Beziehung zwischen der Sprach- und der Literaturwissenschaft analog und geht letzten Endes auf die Beziehung zwischen der Sprache und der Literatur zurück. Die Theorie der literarischen Übersetzung kann in der relativen Selbständigkeit der Literatur begründet werden. Die literarische Übersetzung hat mit spezifisch literarischen Eigenschaften des Kunstwerks zu tun, sie bemüht sich, spezifische Qualitäten der Vorlage möglichst adäquat zu übertragen. Die Theorie der literarischen Übersetzung betrachtet es als ihre Hauptaufgabe, diesen spezifischen Vorgang zu erörtern. Sie versucht einerseits, verschiedene Elemente des Übersetzungsprozesses zu klassifizieren. Einen Ansatz dafür findet sie z. B. in der Trennung von obligatorischen und fakultativen Übersetzungsakten, die von dem an einzelne Sprachenpaare gebundenen Vergleich zwischen verschiedenen Systemen literarischer Normen und Konventionen ausgeht. Andererseits bemüht sie sich, theoretische Modelle des gesamten Übersetzungsprozesses zu entwickeln. Jedoch sind solche Unternehmen nur aufgrund ganz bestimmter Auffassungen vom Wesen der Literatur bzw. des literarischen Kunstwerks möglich. Die grundlegende Auffassung der Literatur bestimmt die entsprechende Definition der literarischen Übersetzung. Umgekehrt kann aber die Erörterung übersetzungstheoretischer Probleme auch für manche wichtige Gesichtspunkte grundlegender Auffassungen von der Literatur bedeutend werden, sei es im kommunikationstheoretischen oder im phänomenologischen und im hermeneutischen Ansatz. Diese Tatsache bestätigt die Richtigkeit der Entscheidung, der zufolge die Theorie der literarischen Übersetzung als ein Teilgebiet der Literaturtheorie behandelt wird.